

**ŽRTVE DRUGOG SVETSKOG RATA
U JUGOSLAVIJI**

Kao što smo to već podvukli, pored svih teškoća koje takvo proračunavanje zahteva, srazmerno je još najlakše bilo izračunati žrtve za celokupnu Jugoslaviju.

Iz Priloga broj 8, čitalac može da prati matematičko izračunavanje i razvoj prirodnog priraštaja za celokupno stanovništvo Jugoslavije od 1931. pa sve do 1939, na osnovu zvaničnih statističkih faktora. Od 1939. do 1948. godine, čitalac može da vidi faktore koje sam pretpostavio da bi postojali da nije bilo rata. Pošao sam od pretpostavke da će faktori nastaviti „linearski” razvoj na dole, ali ta tendencija na dole je vrlo blagog nagiba, jer sam smatrao da smo dostigli jedan stepen od kojeg razvoj na dole može biti samo usporen, bar za kratki period koji nas zanima: od 1940. do 1948. godine.

Kada sam došao, što bih nazvao, do osnovnih rezultata, na to sam morao da nadovežem rezultate posebnog izračunavanja — uticaj koji su generacije rođene odmah posle završetka Prvog svetskog rata upravo trebalo da imaju u vremenu od 1941. do 1948.

Prema mojim izračunavanjima, demografski gubici Jugoslavije su 1,985.000. Odnosno broj stanovnika Prve Jugoslavije, da nije izbio za nas Drugi svetski rat, mogao je biti 1948. godine 17, 263.000, a bio je samo 15, 772.000 manje 494.000 stanovnika koji su se nalazili 1948. godine u oblastima koje su pre Drugog svetskog rata bile pod Italijom.

Prilog broj 19 nam pokazuje pretpostavke na kojima sam proračunavao broj nerodjenih za celu Jugoslaviju i pretpostavke na kojima sam radio za pojedine republike, ili pokrajine, i njene narode, gde su upotrebljavani različiti postoci koji bi odgovarali posebnim datim situacijama. Ukupno je moglo biti nerodjenih na celoj teritoriji Prve Jugoslavije: 333.000.

Broj iseljenih van granica Jugoslavije je ocenjen na 654.000, sastavljen od: (vidi stranu 42)

U gornjem broju nije ubrojano: 3.000 Slovenaca i 3.000 Hrvata koji su bili 1931. u granicama Prve Jugoslavije, ali koji su se između 1945. i 1948. nastanili u krajeve koji su pred kraj Drugog svetskog rata bili pod Italijanima. Iako ne sumnjam da ih je bilo, ne posedujem nikakve izvore koji bi me uputili bar na približan broj. Ostalo mi je da pretpostavim da ih je bilo do popisa 1948. godine oko 6.000.

Folksdojčera (Nemaca)	396.000 ¹
Madjara	33.000
Rumuna	2.000
Italijana	4.000
Albanaca	3.000
Turaka	20.000
Rusa i Ukrajinaca	8.000
Čeha i Slovaka	14.000
Poljaka	12.000
Jevreja	8.000
Vlaha	2.000
Ostalih	2.000
Iseljeni pripadnici jugoslovenskih naroda:	504.000
Srbi i Crnogorci	60.000
Hrvati	57.000
Slovenci	12.000
Muslimani	14.000
Makedonci	7.000
	150.000
Ukupno	654.000

Između 1931. i 1939. godine bilo je izvesnog iseljavanja, u velikoj većini iz ekonomskih razloga, u evropske i vanevropske zemlje, ali je bilo i vraćanja. Podatke imamo po banovinama, i na osnovu njih sam izračunao koliko je bilo „čistog“ iseljavanja — ukupno izlaženje manje ukupni povratak. Iz Priloga broj 20, čitalac može videti rezultat mog izračunavanja.

Treba podvući da podatke imamo do 1939. Pitanje je sada otvoreno koliko je bilo povrataka u toku 1940. godine, kada je rat već zahvatio dobar deo Evrope, upravo zemlje našeg emigriranja. U ovoj studiji broj čistog iseljenja, odnosno iseljenje manje useljenje (uglavnom vraćanje), i pretpostavljajući da nije bilo kretanja u toku 1940, uzet je kao 38.000, tj. između 1931. i 1939. godine ukupno je izišlo oko 141.000 i vratilo se oko 103.000 jugoslovenskih građana. Čist izlazak od 38.000 je ubrojan u broju od 654.000².

¹ Tu smo uračunali i pretpostavljenih 10.000 zatvorenika u dva logora u Vojvodini a koji nisu bili obuhvaćeni u popisu 1948.

² Čisto iseljenje, emigracija, od 654.000, moglo bi da se objasni i daljom podelom u sledeće pod-grupe:

Bilo je, pored tih ekonomskih iseljavanja i vraćanja, i imigriranja u Jugoslaviju, odnosno u Vojvodinu: 22.000³. O toga broja 8.000 Srba, 1.000 Hrvata, 1.000 Cigana, 2.000 Slovaka, 2.000 Ukrajinaca, 3.000 Madjara, 1.000 Nemaca, 2.000 Rumuna, 2.000 ostalih. (Vidi Prilog broj 22 za naše pretpostavke ulazaka u Vojvodinu pre i posle popisa 1931. godine).

Bilo je najzad i asimilacije, odnosno izvesne nacionalnosti su se smanjile, utopile, dok su se druge povećale za taj isti broj. Na planu pak Jugoslavije kao celine rezultat je ravan nuli.

Dakle, broj stvarnih žrtava za celu Jugoslaviju, u granicama Prve Jugoslavije, izračunat je na: 1,014.000⁴.

Čitalac može da vidi da su stvarni gubici preko 50% od demografskih gubitaka⁵. Među demografskim gubicima, najveći deo pada na emigraciju (dobrovoljnu ili iznudjenu), od čega više od pola pada na nemačku manjinu.

Šta kažu drugi istraživači o celokupnom broju žrtava Jugoslavije? U svakom slučaju, treba pomenuti, s jedne strane, izvore koji dolaze iz Jugoslavije i one, koji proističu iz inostranih krugova. Posebna grupa su izvori iz emigrantsko-političkih krugova.

Šta zvanične strane postoji jasna tendencija da se prikažu kako demografske tako i stvarne žrtve u što većem broju. Da li je to stvar propagande ili da bi se dobila što veća ratna šteta? Ili se razlike između zvaničnih brojeva, a i nekih pisaca iz Jugoslavije, mogu objasniti i zbog, po meni, nerealističkih pretpostavki faktora čistog priraštaja?

Ako u odgovoru može da bude i jednog i drugog, nema sumnje da je faktor čistog prirodnog priraštaja za vreme od 1940. do 1948.

ekonomski emigranti (1931-1939)	10.000
politički emigranti posle 1945	140.000
ustaše sa porodicama (zvanično izbeglice ili ne)	16.000
Folksdojčeri (Nemci) i Austrijanci	396.000
Madjari	33.000
za Tursku (20.000 Turaka i 10.000 Muslimana)	30.000
povratak u domovinu porekla nekih manjina, u glavnom balkanskih i slovenskih naroda	23.000
ostalo	6.000

³ Po dr Branislavu Bukurovu, u njegovoj studiji o „Poreklu stanovništva Vojvodine“, u izdanju Matice srpske, Novi Sad, 1957, bilo je po popisu od 1948. godine u celoj Jugoslaviji 195.789 useljenika, jugoslovenskih i manjinskih naroda, koji su bili rođeni u inostranstvu. U najvećem broju slučajeva reč je o useljenicima koji su došli da se nastane u Jugoslaviji posle Prvog svetskog rata: Slovenci iz Koroške ili Istre, Hrvati iz Austrije ili Istre, Srbi iz Madjarske ili Rumunije, ali i Madjari iz Madjarske ili Rumuni iz Rumunije, itd. U ovoj studiji smo pretpostavili da su svi ti useljenici došli posle Prvog svetskog rata, izuzev 22.000 imigriranih u Vojvodinu, između 1931. i 1948. godine.

⁴ Vidi Prilog broj 33 za više detalja.

⁵ Vidi Prilog broj 36, za detalje o nepoginulim po kategorijama i po narodima.

godine od presudne važnosti. To objašnjava, na primer, da je u Jugoslaviji, D. Tasić u svojim komentarima popisa 1948. godine smatrao da bi kretanje stanovništva od 1941. do 1948. trebalo da uzme istu stopu priraštaja kao prosečna godišnja stopa za razdoblje od 1921. do 1930 i statističkih podataka od 1931. do 1939, odnosno 1,459% godišnje (ili 14,59‰). Pod takvom pretpostavkom, demografski gubici bi bili po D. Tasiću oko 2,428.000, u granicama Druge Jugoslavije⁶.

D. Vogelник, statističar iz Jugoslavije, smatra da je i taj broj suviše nizak. On ne samo da ne odbacuje Tasićevu hipotezu da je stopa priraštaja od 1941. do 1948 (da nije bilo rata) bila ista kao ona za period od 1921. do 1939, nego smatra da je ona i nedovoljna, jer baš u tom vremenskom razdoblju nastupaju u fertilno doba generacije koje su rodjene posle završetka Prvog svetskog rata (što smo i mi uzeli u obzir pod nazivom „demografskog skoka“). Po D. Vogelniku broj demografskih gubitaka, u granicama Druge Jugoslavije, je bio najmanje 2,850.000 i čak verovatno do 3,250.000⁷. Vogelник, koji je inače upotrebio analitički metod u svojim proračunavanjima, gde polna i starosna struktura igra ulogu, smatra da su podaci o rodjenoj deci ispod prve godine starosti dosta netačni (ali da se ta netačnost smanjuje za svaku sledeću grupu od jedne godine, da bi postala praktično tačna od pete godine). Netačnosti bi bilo i u pogledu registrovanih smrtnih slučajeva, ali proporcionalno manje nego u slučaju rodjenih.

Iako ne treba nekritički odbaciti mogućnost tih grešaka i nepotpunosti, smatram da je taj argumenat precenjen kod Vogelnika. Ali, bar za hrišćanske veroispovesti teško je zamisliti da su deca ostala nekrštena, dakle neregistrovana. Čitalac treba da zna da su verske organizacije igrale ulogu zvaničnih registracija rodjenih i umrlih. Ako je i bilo neprijavljenih rodjenja u istoj godini, to je dete, ako preživi prvu godinu, bilo verovatno prijavljeno sledeće godine. U svakom slučaju, osim mogućnosti neregistracije kod muslimana, kao što smo to već napomenili i kao što ćemo još imati prilike da vidimo, verujem da treba odbaciti Vogelnikovo proračunavanje.

Protiv Vogelnikovih pretpostavki ustao je u samoj Jugoslaviji I. Lah⁸. On je ekstrapolirao faktore čistog priraštaja od 1940. do 1948. pomoću logističke krivulje a na osnovu podataka od 1925. do 1935. godine. I Lah je izračunao demografske gubitke u granicama Prve Jugoslavije onako kako smo to učinili i mi u ovoj studiji. Lah

⁶ Konačni rezultati popisa stanovništva 15.III.1948, Beograd 1951, knjiga I, strana LXII i sledeće.

⁷ Vidi *Statističku reviju*, 1952, broj 1, strana 15-37.

⁸ Ivo Lah: „Istinski demografski gubici Jugoslavije u Drugom svetskom ratu“, *Statistička revija*, septembra 1952, broj 2-3, godina II. Izdanje: Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd.

dolazi do procene demografskih gubitaka od 2,100.000, odnosno možemo reći, do nešto većih od gubitaka izračunatih u našoj studiji. Razlika je ipak dosta mala.

Čini mi se da nije teško odbaciti izračunavanja kao što su ona od jugoslovenskih statističara D. Vogelnika i D. Tasića. Nema nikakvog razloga da pretpostavljamo da bi faktor prirodnog priraštaja, koji je 1939. pao na 11,1‰ (odnosno naša ispravka prethodnog broja od 10,9‰), odjednom skočio na 14‰, pa i na 15‰. Sa naše strane smatramo, ponavljam, da nije bilo skoka generacija rodjenih posle Prvog svetskog rata, tendencija bi verovatno nastavila svoj put na dole, verujem blaže, ili bi se stabilizovala ako uzmemo u obzir nadolazak mnogobrojnih generacija rodjenih posle Prvog svetskog rata. Mogu da prihvatim i pretpostavku da bi tendencija mogla da krene i na gore, ali po pitanju radjanja ne može da bude velikih i naglih skokova. Iz jedne godine u drugu postoje izvesne varijacije, na gore i na dole, ali kada je reč o jednom kratkom periodu od sedam godina, te varijacije ne mogu da igraju ogromnu ulogu⁹.

Prinsetonski univerzitet je sa svoje strane pokušao da izračuna demografski razvoj u Evropi od 1940. do 1990¹⁰. Za Jugoslaviju, u predratnim granicama, demografi prinsetonskog univerziteta izračunali su da bi stanovništvo dostiglo 1950. godine: 16,400.000. što bi dalo za 1948. godine oko 16,160.000. Kako je popis od 1948. godine dao za predratnu Jugoslaviju oko 15, 212.000, to bi demografski gubici bili nešto manji od 1.000.000. Nema sumnje da je taj broj vrlo nizak i nerealan. Demografi tog poznatog univerziteta prilaze tom problemu suviše statistički, sa komplikovanim izračunavanjima, koja bi mogla da se razumeju za jedan period od 1940. do 1990, ali za kraći vremenski period su sigurno pogrešna.

Nemački profesor univerziteta Gunther Ipsen smatra da je celokupan demografski gubitak 1,690.000¹¹, za jugoslovenske narode oko jedan milion; ostalo otpada na Nemce, Italijane i Madjare. Nemački profesor ne spominje na kojim osnovama je došao do tog broja. Nema sumnje da je njegov faktor čistog priraštaja posle 1939. pao na ispod 9‰ godišnje. Smatram da su pretpostavke Ipsena udaljene od razvoja koji bi se odvijao u našoj zemlji da nije izbio za nas Drugi svetski rat. U svakom slučaju njegov broj je bliži stvarnosti nego tvrdjenja D. Tasića ili D. Vogelnika.

⁹ Smatramo da za jedan kratak period od sedam-osam godina nema uopšte mesta komplikovanim statističkim metodama projekcije demografskog razvoja kao što je „analitička metoda“ Vogelnika, ili metoda „Malthusove geometrijske progresije“. Za naš slučaj dovoljno je pristupiti metodi „linearne ekstrapolacije“, kojom se služio Ivo Lah. Sa svoje strane mogu reći da sam išao u istom smislu, ako uzmemo prosečni priraštaj od pet, a za 1946.-1948. od tri godine.

¹⁰ F. Nolestein, I. Tauber, D. Kirk, A. Coale, L. Liser: „The Future Population of Europe and the Soviet Union“, League of Nations, Geneva, 1944.

¹¹ Vidi *Osteuropa-Handbuch: Jugoslawien*, 1954, Bohlau Verlag, Köln-Graz.

Što se tiče stvarnih gubitaka u granicama Prve Jugoslavije ukupni broj od 1.014.000, iako mnogo manji nego što to mnogi tvrde ili u što veliki broj veruje, najčešće ne iz nekih „mračnih” propagandističkih razloga, nego često zbog prostog neznanja, ili mitskog verovanja — smatram da je taj broj ogroman. Kamo sreće da je taj broj bio još manji i to mnogo manji, ako je već trebalo da bude žrtava.

Ali stvarnost je ipak tu. Neumitna stvarnost. Oko 1,014.000 poginulih od 15,831.000 koje je Jugoslavija mogla da ima 1941. godine, dakle 6,4% stanovništva izgubilo je živote¹². To je mnogo i premnogo. Istina, među tim žrtvama bilo je i odgovornih za te pogibije, ali daleko je bilo više nevinih.

Postavljam sebi pitanje: da li možemo biti sigurni u gubitke od 1,014.000? Da li može taj broj da bude manji, ili mnogo manji, ili pak veći ili mnogo veći?

Nema sumnje da je izračunavanje broja demografskih gubitaka, kako Jugoslavije kao celine, tako i za pojedine republike, mnogo lakše, nego kada se predje na probleme izračunavanja stvarnih žrtava. U prvom izračunavanju, pored problema bivših italijanskih oblasti, najglavniji problem je bio faktor čistog priraštaja za vreme od 1940. do 15. marta 1948. S obzirom na kratak period koji je u pitanju, smatram da se izračunati faktori mogu smatrati vrlo verovnim. Verujem da je i izračunavanje „demografskog skoka”, kao posledice novih, brojnijih, naraštaja rođenih u vreme „demografskog skoka” posle Prvog svetskog rata — dosta realan, ali tu je moguće prihvatiti izvesne greške u proračunavanju. Ta greška ne može biti bitna, 10.000 do 20.000 na dole ili na gore, u najgorem slučaju.

Kod izračunavanja stvarnih žrtava, izvesne postavke se mogu diskutovati. I, razume se, da i krajnji broj žrtava može da bude različit od jednog do drugog proračunavanja. Jer, od celokupnog broja demografskih žrtava od 1,985.000 do, po meni, stvarnih gubitaka od 1,014.000 — razlika od 971.000¹³ je ogromna. Podsetimo se da je sačinjena od:

— *broja nerodjenih od 333.000.* — Razume se da se taj broj može diskutovati¹⁴. Ukoliko je taj broj manji utoliko je broj stvarnih žrtava veći, i ukoliko je taj broj veći utoliko je broj stvarnih žrtava manji. Dolfe Vogelnic, jugoslovenski statističar koga smo već pomenuli, u svojoj proceni smatra da je broj rođenih za vreme Drugog svetskog rata bio smanjen za 440.000, ali njegovo izračunavanje obuhvata i bivše italijanske oblasti. Ako bi pretpostavili da je po Vogelniku broj nerodjenih u granicama Prve Jugoslavije mogao da

¹² U poredjenju sa brojem stanovništva koje je Jugoslavija verovatno mogla imati 1948, da nije bilo Drugog svetskog rata, taj postotak bi bio 5,9%. Vidi Prilog broj 34.

¹³ Videti za pojedinosti Prilog broj 36.

¹⁴ Vidi Prilog broj 19/1 i 19/2.

bude oko 413.000, i ako bi smatrali da je njegovo proračunavanje tačnije od mog, u tom slučaju trebalo bi po meni izračunati broj stvarnih žrtava smanjiti za 80.000. U svakom slučaju, teško je „dokazati” bilo koji broj nerodjenih zbog ratnog stanja. U načelu bi mogli prihvatiti da je moglo biti do 30.000 više ili manje rođenih nego po meni izračunatih 333.000¹⁵.

— *broja emigriranih od 654.000.* — U tome broju pretpostavili smo da je bilo, na primer 396.000 Nemaca i 33.000 Madjara. Da je bilo u svemu 504.000 ne-jugoslovenskih naroda, odnosno 77,1% od ukupnog broja emigriranih. Nije isključeno da je bilo više žrtava. Ali je isto tako moguće da je bilo više Nemaca koji su emigrirali, što bi značilo da je bilo utoliko manje stvarnih žrtava među Folksdojčerima (Nemcima), a samim tim i u ukupnom broju za Jugoslaviju. Treba isto tako podvući da svih 654.000 nije napustilo zemlju u toku ili posle Drugog svetskog rata. Bilo je odlaznja i između 1931. godine (poslednjeg popisa stanovništva Prve Jugoslavije) i Drugog svetskog rata. To naročito važi za Nemce, Madjare, Turke i naše Muslimane. Za problem jugoslovenskih žrtava je od velike važnosti broj ustaša koji je napustio živ zemlju, kao što smo to već podvukli. Dakle, u svemu nije isključeno da i tu može da bude varijacije između 30.000 više ili manje emigriranih po meni izračunatih 654.000.

— *broja u bivšim italijanskim oblastima od 494.000.* Da li je moj izračunati broj tačniji od onih koji tvrde da je bilo 560.000 pa i 600.000? Verujem da je moj broj bliži stvarnosti, jer je zasnovan na podacima popisa 1948. godina, sreza po srez. Ako ima neke greške, u glavnom zbog srezova riječkog i zadarskog, onda bi ona mogla da se kreće između 20.000 manje ili više, u glavnom u Hrvatskoj i među Hrvatima.

— *broja 6.000 za Istru i 22.000 imigracije.* — Prvi broj predstavlja „izlazak” a drugi „ulazak”. U svakom slučaju mogućnosti grešaka ne igraju veliku ulogu, nekoliko hiljada na više ili manje.

Što se tiče asimilacije, bilo koja pretpostavka i proračunavanje ne može da utiče na ukupan broj stvarnih žrtava. Moje izračunavanja i pretpostavke mogu samo da utiču na smanjenje za nekoliko hiljada broj stvarnih žrtava jednog naroda i povećanje za isti broj stvarnih žrtava drugog naroda.

Dakle, ako uzmemo u obzir moguće greške u mojim izračunavanjima i pretpostavkama u pogledu „nerodjenih”, „emigriranih i imigriranih”, „broja iz bivših italijanskih oblasti”, „faktora čistog priraštaja za vreme od 1940. do 15. marta 1948” i „broja demografskog skoka”, nije isključeno da broj stvarnih žrtava može da se kreće na oko 100.000 do 150.000 na gore ili na dole. *Odnosno da broj stvarnih žrtava može da varira između 900.000 i 1.150.000.*

¹⁵ I. Lah u svome već pomenutom članku je proračunao da je manjak rođenih u okviru Prve Jugoslavije: 330.000.

U broju demografskih gubitaka igraju ulogu jedino faktori „čistog priraštaja”, problem broja iz „bivših italijanskih oblasti” i izračunati „broj demografskog skoka”. Ta varijacija ne može da bude veća od 80.000 do 120.000, dakle broj demografskih žrtava bi mogao da se kreće između 1,900.000 i 2,100.000.

Po pitanju stvarnih žrtava, spomenimo u prvom redu službenu procenu, odmah posle završetka rata, procenu jugoslavenske vlade, odnosno Reparacione komisije pri vladi FNRJ o ljudskim i materijalnim žrtvama Jugoslavije u ratnom naporu 1941-1945. Zvanična procena žrtava je bila 1,700.000. U tome broju nisu uračunate žrtve na strani vojnih jedinica koji su se borili protiv partizana ili su kolaborirali sa okupatorima. To merilo je, razume se, neprihvatljivo, ali je važno da ga imamo na umu kada govorimo o 1,700.000 žrtava po službenoj proceni Druge Jugoslavije.

Na tu „zvaničnu” procenu bilo je reakcije, u prvom redu, u samoj Jugoslaviji. Polazeći od demografskih gubitaka, i posle pretpostavki o broju nerodjenih zbog ratnog stanja i broja emigriranih, broj stvarnih žrtava je bio: po Lahu oko 1,000.000, po Tasiću 1,400.000, po Vogelniku 1,814.000 kao donja granica, ili još verovatnije po njemu 2,139.000. Dva poslednja pisca uzimaju broj u granicama Druge, a I. Lah u granicama Prve Jugoslavije.

Ako je naša studija proračunala broj stvarnih žrtava koji se dosta slaže sa Lahovim, ako smatramo da je Tasićeva suviše visoka, Vogelnikova je prekoračila svaku meru realnosti. Razlike se mogu, kao što smo to već podvukli, objasniti u prvom redu, po meni, pogrešnim pretpostavkama o razvoju čistog prirodnog priraštaja od 1940. do 1948. godine, (pa čak i od 1931. do 1939.) kod Tasića tako i još više kod Vogelnika. O tome smo već dosta rekli i mislim da nije potrebno da se vraćamo na taj problem.

Spomenimo, takodje, proračune koje su našli Amerikanci G. Hoffman i F. Neal¹⁶ i čija je studija spomenuta u doktorskoj tezi S.D. Stefanovića¹⁷. Broj stvarnih žrtava po Americancima bi bio 1,100.000.

Koji su stavovi medju emigrantima? Teško je govoriti o nekim studijama ili ozbiljnijim ispitivanjima po tom pitanju. Možemo naći po neki članak ili rečenicu, u novinskim člancima, ili govorima, gde se beštedno razbacuju brojevi, bez ikakvih objašnjenja. Te pojave nalazimo isto tako na srpskoj kao i na hrvatskoj strani, sa tendencijom da se proturaju jako veliki gubici; velika većina, razume se, odnosi se na narod kome pripada pisac članka.

¹⁶ „Yugoslavia and the New Communism”. New York, Twentieth Century Fund, 1962.

¹⁷ „Les origines de la crise croate de 1971”, doktorska teza 1979. na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris.

Hrvatska država, Minhen, oktobra 1982. objavila je, na primer, „Istinu o žrtvama Drugog svetskog rata na području Jugoslavije” od Stjepana Djurekovića¹⁸, gde je prihvaćen mit od 1,700.000 stvarnih gubitaka, samo što su u tome broju uključeni i žrtve na strani raznih ne-partizanskih vojnih jedinica, žrtve koje su isključene u zvaničnim statistikama Druge Jugoslavije, kao što smo to već videli. Taj članak je više zanimljiv za nas, videćemo to kasnije, za podatke koje pokušava da nam da u pogledu žrtava medju narodima Jugoslavije.

Treba pak učiniti jedan izuzetak sa pokojnim Brunom Bušićem, poznatim hrvatskim novinarom, koji je takodje ubijen u emigraciji. U člancima koje je objavila *Nova Hrvatska*¹⁹, B. Bušić se poziva na studije koje su objavljene u Jugoslaviji po problemima demografskih i stvarnih gubitaka. Prema B. Bušiću, godine 1967. „u Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, dr Ivan Klauzer je završio studiju o kretanju pučanstva Hrvatske i Jugoslavije”. Bušić se ograničava, u svojim člancima, samo na demografske žrtve cele Jugoslavije, da bi se više posvetio žrtvama u današnjim republikama Hrvatske i B-i-H, dok dr I. Klauzer donosi podatke za sve političke jedinice Druge Jugoslavije. Klauzer nalazi 2,042.373 demografskih gubitaka, što je vrlo blizu naših 1,985.000, utoliko bliže što njegov broj obuhvata i bivše italijanske oblasti. Iz donje tabele možemo videti da između studije I. Klauzera i moje postoje veće razlike u svim republikama i pokrajinama, ali smo na približno istoj visini u ukupnom broju²⁰. Kako pak ne znam na kojim osnovama Klauzer dolazi do svojih brojki za pojedine republike i pokrajine, teško mi je da raspravljam o razlikama.

Ne obzirući se na razne metode ili proračunate gubitke za celu Jugoslaviju, naše ili strane, režimske ili emigrantske, slagali se ili ne s njima, ne ulazeći ovde u detaljniju kritiku jednih ili drugih —

¹⁸ Hrvatski novinar, emigrant novijeg vremena, ubijen 1983 najverovatnije od strane jugoslovenske Službe bezbednosti.

¹⁹ *Nova Hrvatska*, London, juli-avgust 1977.

²⁰

Savezna republika ili pokrajina	Demografski gubici u hiljadama prema dr I. Klauzeru	
	našoj studiji	
Slovenija	136	97
Hrvatska	661	605
Bosna i Hercegovina	581	668
Crna Gora	63	112
Vojvodina	65	119
Kosovo	39	23
Uža Srbija	471	260
Makedonija	26	101
Jugoslavija	2,042	1,985

mislio sam da bi bilo od interesa da damo izvesne druge „moguće” i „nemoguće” pretpostavke razvoja „čistog priraštaja”, jednog od glavnih faktora kod proučavanja žrtava u Jugoslaviji.

Prilog broj 38 pruža nam više tih pretpostavki i njihov uticaj u pogledu broja žrtava, kako demografskih tako i stvarnih. Treba podvući da smo u svim pretpostavkama (A do G), kao i u našoj osnovnoj, „demografski skok” kao i „neprijavljene Albance” ostavili van naših proračunavanja.

Podjimo, pre svega, sa pretpostavkama koji predviđaju jače padove u čistom priraštaju nego što je to bio slučaj sa našom osnovom. U tom slučaju, zadržimo se samo na stvarnim gubicima, ukupan broj bio bi između 862.000 i 727.000, odnosno 152.000 do 287.000 manje gubitaka nego što smo sami proračunali.

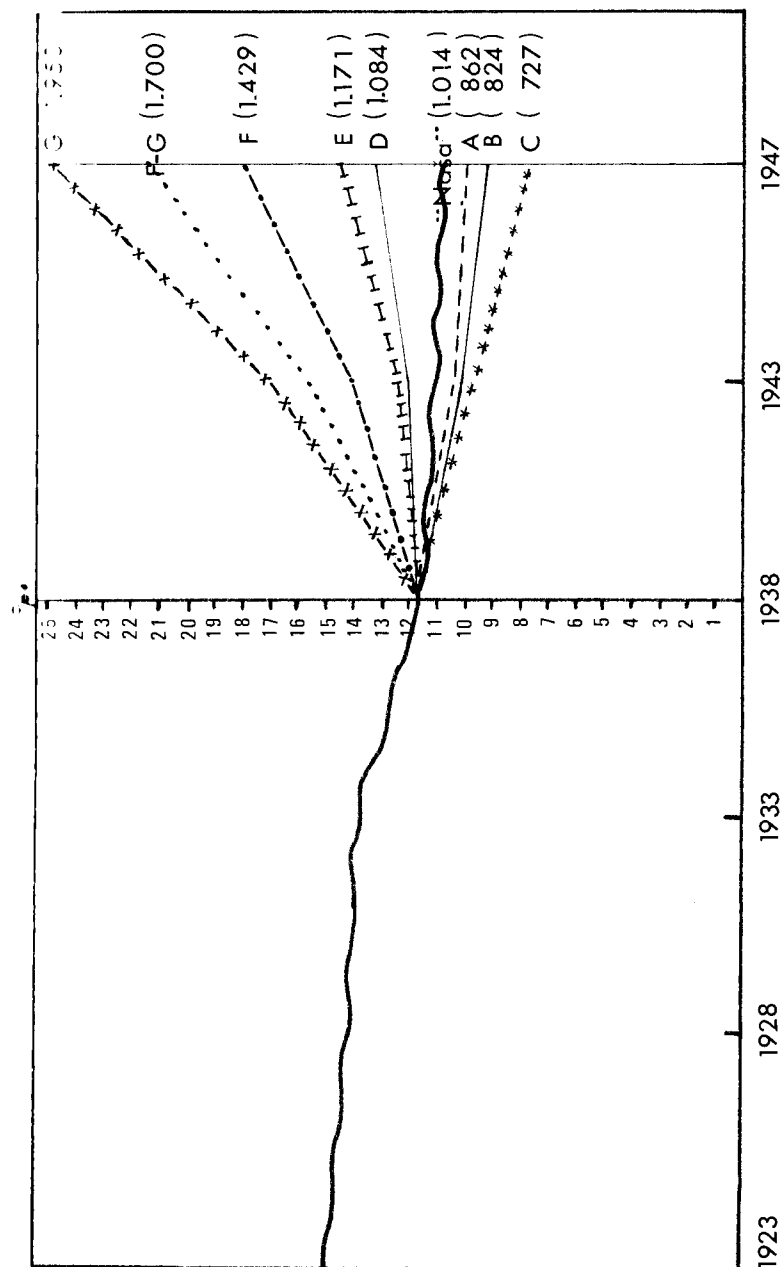
Pretpostavka D, na protiv, predviđa da bi čisti priraštaj trebalo da podje ka gore posle 1941. Ova tendencija, pod D, u stvari bi odgovarala „stvarnosti” ako bi u brojevima čistog priraštaja našli i uticaj „demografskog skoka”, ali tu pretpostavku „demografskog skoka”, kao što smo to već podvukli, nismo imali u vidu u našim proračunavanjima od A do G.

Teže je pretpostaviti razvoj pod E, iako bismo mogli reći da ostajemo ipak u oblasti mogućnosti. U ovom slučaju, stvarni gubici bi bili 1.171.000, što je još uvek daleko od 1.700.000 i više, kao što tvrde mnogi iz režimskih, ili hrvatskih ili srpskih ekstremističkih krugova.

Po nama, naša pretpostavka pod F izlazi već iz kruga „mogućih”. Nema, zaista, nikakvih objašnjivih argumenata da čisti priraštaj predje iz jedne tendencije koja je išla na dole ka tendenciji koja ide na snažno povećanje, počev od 1946. godine čak i na prosečno 18‰, nešto što nikada nije bio slučaj od 1921. na ovamo. Pa čak i u ovom slučaju, ukupni stvarni gubici bi bili 1.429.000, što je još uvek daleko od 1.700.000 i više, pa makar ovaj poslednji broj sadržao i nešto stanovnika iz bivših italijanskih oblasti.

Treba najzad reći da jedino u pretpostavki G dolazimo do stvarnih gubitaka koji odgovaraju „mitovima” i „ekstremnim teorijama”. Ali ostaje činjenica da je nemoguće prihvatiti pretpostavke da bi čisti priraštaji mogli za period od osam godina da dostignu procenat od 27‰ 1948. godine.

Da bi čitalac mogao imati i slikovit uvid po tom pitanju, sledeći grafikon nam pokazuje kako je tekao zvanični demografski razvoj čistog prirodnog priraštaja izražen u ‰ i u petogodišnjem proseku od 1921. do 1938, i posle te godine, nadalje kako bi grafički izgledao dalji razvoj pod raznim pretpostavkama, uključujući i „zvanični komunistički” od 1.700.000 stvarnih žrtava. Podvucimo još jednom da se sve pretpostavke zasnivaju jedino na problemu različitih faktora čistog prirodnog priraštaja, a da svi ostali elementi koji utiču na broj stvarnih žrtava ostaju onakvi kakve sam „pretpostavio” ili pro-

Gornji grafikon pokazuje, pored „naše”, i druge „moguće” i druge „nemoguće” pretpostavke označene preme Priloga broj 38 sa slovima „A” do „G”; u zagradi smo naznačili šta bi u tim slučajevima bio broj stvarnih žrtava (u hiljadama). Propagandni broj Druge Jugoslavije od 1.700.000 stvarnih žrtava je naznačen sa „F”. — „G”, jer se nalazi negde na sredini između pretpostavki „F” i „G”.

računao, kao što je broj „nerodjenih zbog ratnog stanja” ili broj emigriranih i imigriranih. Isto tako u razvoju čistog prirodnog priraštaja nisam uneo uticaj „demografskog skoka” (121.000), kao ni moju pretpostavku o 34.000 „neprijavljenih” Albanaca od 1931. do 1948. godine.

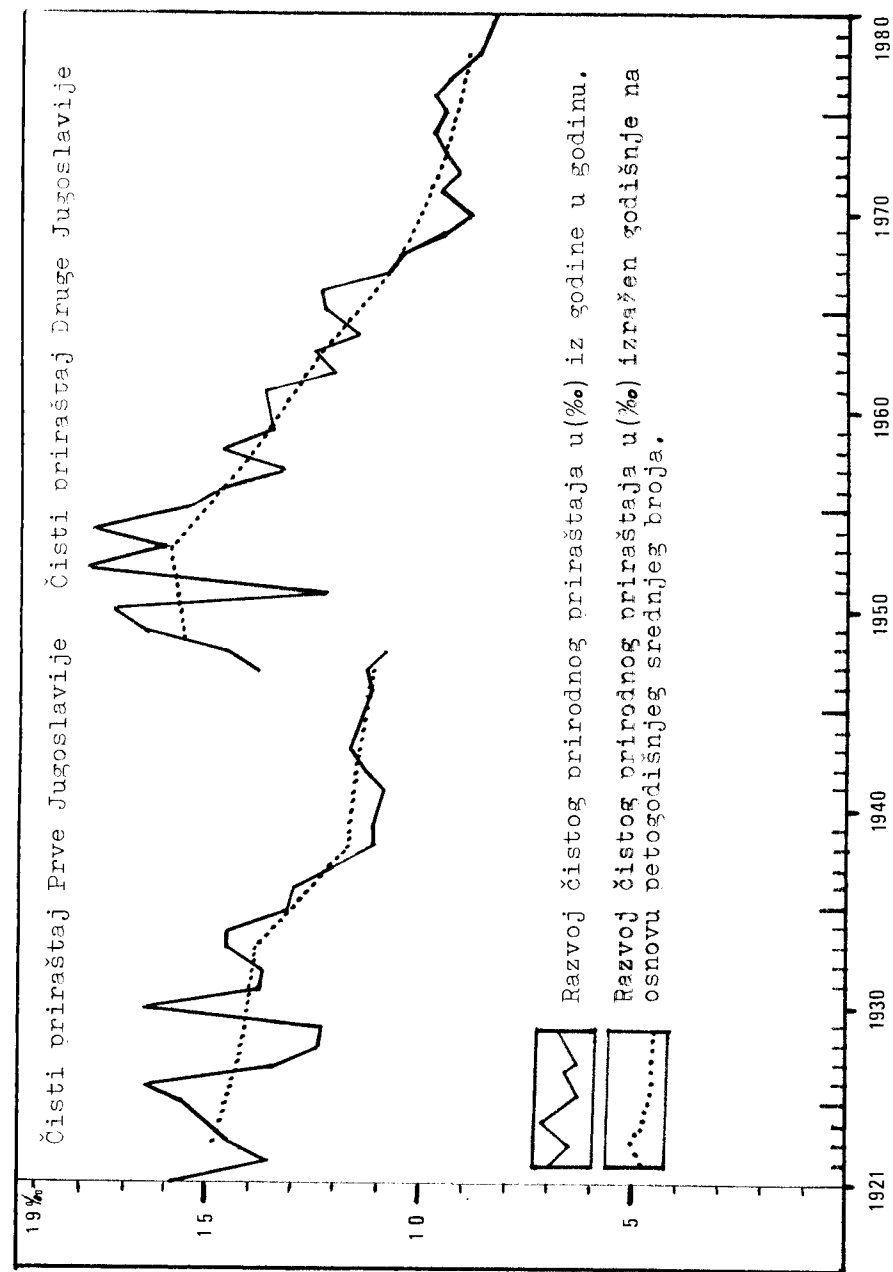
Čitalac će, verujem, ili bar velika većina, doći do istog zaključka do kojeg sam došao sâm, da je nemoguće prihvatiti pretpostavke izložene u Prilogu broj 38 pod „G” i „F”; da je teško prihvatiti one iz „C”; da ulazimo u sferu mogućnosti sa pretpostavkama „E” i „B”; i nešto više moguće, kada govorimo o pretpostavkama „A” i „D”. Drugim rečima, kao što smo to već napisali, ne treba isključiti mogućnost da su ukupni stvarni gubici mogli da variraju između 900.000 i 1.150.000. To bi bile minimalne i maksimalne granice stvarnih žrtava u okviru Prve Jugoslavije.

I da bi čitalac dobio još bolju sliku o mogućnostima i nemogućnostima razvoja čistog priraštaja, slediće grafikom nam pruža stvarnu evoluciju prema zvaničnim podacima Prve i Druge Jugoslavije (i mojih pretpostavki za 1940-1948) — i tendencije koje se izražavaju, potvrđuju da je i u Drugoj Jugoslaviji čisti prirodni priraštaj prvo uzeo pravac na gore, da bi od 1954. preuzeo pravac industrijskih zemalja, odnosno pravac na dole. To što je razina „‰” Druge Jugoslavije bila viša od Prve Jugoslavije objašnjava se, u prvom redu, ponovnom pojavom „demografskog skoka”, većim od prosečnog, pojave radjanja koja sa uvek registruju posle završetka jednog rata.

Ako uzmemo u obzir „demografski skok” posle Prvog svetskog rata (i Balkanskih ratova), koji bi izveo pun efekat tek od 1940. do 1948. (ali ga u našoj grafičkoj liniji mi nismo uzeli u obzir), možemo reći da bi se čisti priraštaj koji bismo dostigli 1948, da nije bilo rata, našao negde oko 12,5‰. (uključujući ovde uticaj demografskog skoka) — mi ga beležimo (pošto je bilo rata) tek negde oko 1960. godine, odnosno dvanaest godina doznije.

U stvari, trebalo bi drugačije postaviti naš problem. Neka oni koji iznose da su stvarne žrtve bile od 1.700.000 i više — neka te osobe objasne na kojoj osnovi su došli do tih brojeva, što se, u krajnjoj liniji, svodi na to da nam kažu, na prvom mestu, koje su to pretpostavke čistog prirodnog priraštaja na kojoj zasnivaju svoja proračunavanja, koji su, po njima, čisti priraštaji za godine od 1940. do 15. marta 1948. godine? I na kojim pretpostavkama bi trebalo proračunavati brojeve „nerodjenih zbog ratnog stanja” i brojeve „emigriranih”?

Postoji jedan argument koji bi, ako bi postojao, mogao objasniti da je bilo više žrtava u Jugoslaviji nego što je moje proračunavanje pokazalo, i to naročito među Srbima. Naime, kao kod Albanaca, pitanje se može postaviti da nije možda bilo i kod Srba neprijavljene dece, odnosno dece koja nisu bila krštena. Teško je tvrditi sa sigurno-

nošću da je bilo takvih slučajeva, i da je bilo, koliki je bio taj broj? Iako je moguće zamisliti da je Katolička crkva bolje organizovana od Pravoslavne, i da kod prvih teško može da dodje do „neregistrovanih” rođenja, isto tako je teško objasniti da bi pravoslavni roditelji odustali da prijavljuju i docnije krste svoju decu, pa bila ona i ženska čeljad. Iako ne treba unapred isključiti i takvu mogućnost, u najzabačenijim krajevima, ne verujem čak ni u tome slučaju da je taj broj mogao biti veliki, najviše nekoliko desetina hiljada — ipak sam smatrao da treba odbaciti taj argumenat koji mi ne izgleda jako uveravajući, i koji, čak i kada bi bio prihvaćen, ne bi promenio mnogo ukupan broj stvarnih žrtava Jugoslavije. Taj bi broj onda mogao da bude oko 1,040.000 do 1,050.000 umesto naših izračunatih 1,014.000.

Ma kako da je teško ustanoviti sa potpunom tačnošću broj demografskih a još teže stvarnih žrtava za celu teritoriju Jugoslavije, odnosno u granicama Prve Jugoslavije, možemo ipak da tvrdimo sa potpunom sigurnošću da su izvesni brojevi, sa kojima „barataju” neki krugovi u emigraciji ili u zemlji, čista fantazija, da ne kažem ništa drugo. Tvrditi da je bilo stvarnih žrtava 1,700.000, pa do oko 3,000.000 — ne može se braniti na osnovu bilo kojih pretpostavki. Tako isto tvrditi, na primer, da je samo u koncentracionom logoru Jasenovac bilo oko 700.000 ubijenih²¹ — čista je besmislica. Kada bi bilo toliko ubijenih samo u tom logoru, i kada bi dodali sve ostale žrtve u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i svim ostalim oblastima, medju gradjanima i vojskama, medju manjinama, ukupan broj žrtava bi se popeo na najmanje 1,600.000. Pitam se na kolim osnovama? I kada čovek pomisli da je dr Franjo Tuđman bio optuživan, pa i osudjen, što je tvrdio da nije bilo toliko žrtava kao što se to tvrdi po zvaničnim statističkim izvorima! Iako njegovo potcenjivanje žrtava Srba i precenjivanje žrtava u Hrvatskoj za vreme Drugog svetskog rata nema materijalnog osnova, vrlo je teško shvatiti da je dr Tuđman mogao biti optuživan za svoje mišljenje koje je, takvo kakvo je, mnogo bliže realnosti nego mnogi zvanični i emigrantski brojevi stvarnih žrtava. Najzad ima dr Tuđman prava, kao i drugi i da pogreši.

Što smo rekli o Jasenovcu, možemo isto tako, primera radi, reći o broju ubijenih, po tvrdjenju izvesnih hrvatskih i ljotičevskih krugova, od partizana posle predaje u Blajburgu. Kada bi i te brojeve od 200.000 do 300.000 pa i mnogo više²² dodali na gornje, onda bi se ukupan broj stvarnih žrtava popeo na 2,000.000 i više.

²¹ Vidi *Politiku* od 1. augusta 1977: „Nova saznanja o ratnim zločinima u Jasenovcu”. Čitalac treba da sebi postavi pitanje kako je moglo biti toliko žrtava u Jasenovcu, uglavnom Srba, kada je, u granicama današnje Hrvatske i B-i-H, bilo 1941. godine oko 1,966.000, a 1948. 1,610.000 Srba, i pored drugih ubijanja i iseljavanja?

I pored mogućih varijacija, ostajem na tome da je ukupan broj stvarnih žrtava Drugog svetskog rata bio oko 1,014.000. Te žrtve su zahvatile, iako nejednako, sve krajeve i nisu mimoišle ni jednu današnju republiku ili pokrajinu Jugoslavije. Gde i koliko, to će biti naš sledeći zadatak.

²² Pariski dnevnik *Le Monde* od 5. januara 1984. beleži da je jedna anketa britanske televizije BBC-u utvrdila da su britanske vlasti isporučile Titu u Blajburgu 26.000 ljudi. Teško je zauzeti jedan stav da li je taj broj tačan ili ne, ali je sigurno daleko ispod brojeva koje čujemo i čitamo u emigrantskim krugovima. Iz te ankete proizlazi takodje još jednom i još jasnije teška odgovornost britanskih vlasti. Prema BBC-ovoj anketi, britanska vlada je tražila da se sva lica stave u izbegličke logore, odakle bi izvukli i predali samo one ličnosti koje su bez sumnje kolaborirale sa nacistima. Kako podvlači *Le Monde*, te bi se osobe nalazile naročito medju Hrvatima, a nikako medju nekoliko hiljada četnika Draže Mihailovića. Britanske vojne vlasti su pak, po anketi BBC-a, predale na prevaru svih 26.000 ljudi, žena i dece Titovim partizanima, da bi olakšali svoj vlastiti vojni položaj. Naime, Titovi partizani su pokušali da zauzmu i prisvoje Jugoslaviji delove Austrije, u kojoj su živeli i žive i danas Slovenci, i ta predaja je trebalo da ublaži situaciju, odnosno da „odobrovolji” partizane da napuste Austriju. Kako taj postupak, tako i još više razlog predaje, ostaće zapisani u istoriji na sramotu vojnih i političkih predstavnika Britanaca u toj oblasti.